

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ.

§ 9 Ὁ ἄνθρωπος φυσικὸν ὄν.

Τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου στάδιον εἶνε ὁ παρῶν κόσμος. Ὁ Πλάτων καθώριζεν αὐτὸν φυτὸν οὐκ ἐπίγειον, ἀλλ' οὐράνιον· καὶ ἐν τούτοις ἡ σύστασις αὐτοῦ μαρτυρεῖ πᾶν τὸ ἄνταντιον. Ἐξῆλθεν ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς γῆς καὶ εἰς ταύτην ἀπελεύσεται ὁ ἄνθρωπος· εἶνε ἄρα ἐξ ὀλοκλήρου τέκνον τοῦ πλανήτου τούτου, ὑφίσταται τοῦ περὶ αὐτὸν φυσικοῦ κόσμου τὰς ἐνεργείας, αἵτινες ποικίλως ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῆς ἐξελιξέως τοῦ βίου αὐτοῦ, εἶνε τέκνον τοῦ περιβάλλοντος κλίματος, φέρον τὸν τύπον τῆς ἰδιορρυθμίας αὐτοῦ, τοῦ ὄρους ἢ τῆς πεδιάδος, τῆς παραλίας ἢ τῆς μεσογαίας· πάντα ταῦτα παρασκευάζουσι τὸν φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου χαρακτῆρα, δημιουργοῦσι δὲ προϊόντι τῷ χρόνῳ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν.

Τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν τὴν ἐπίδρασιν ὑφίσταται ἀπολύτως ὁ ἄνθρωπος; εἶνε ἀπλοῦν ὄργανον αὐτῶν, ἀποτύπωσις πιστοτάτη τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, ἢ τηρεῖ ἀνεξαρτησίαν; Ἐν ταῖς πρώταις ἡμέραις τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου ἐκδηλοῖ ἀφανῶς σχεδὸν τὴν κατὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς ἀντίστασιν. Αὕτη ἐπιζητεῖ νὰ τὸν ὑποδουλώσῃ· ἀλλ' ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ἐνοικεῖ ἰσχυρὰ δύνამις, βούλησις, καθ' ἑκάστην στιγμὴν ὑποδεικνύουσα αὐτῷ τὴν φανταστικὴν εἰκόνα, ἣν τείνει νὰ πραγματώσῃ. Ἀκατάπαυστος μονομαχία ἐγκαινίζεται οὕτω μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως, ἐπιζητούσης ταύτης μὲν νὰ διατηρήσῃ ἐς αἰεὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ κράτος, ἐκείνου δὲ νὰ διασπάσῃ τὸ κράτος τοῦτο καὶ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τῆς σφαίρας καὶ τῆς μοίρας τοῦ θηρίου, ἵνα εἰσέλθῃ εἰς κόσμον εὐγενέστερον καὶ ἠθικώτερον.

Ἐκ τῆς προχειροτέρας, τῆς ἐξωτερικῆς μόνον τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάσεως ἀδιστακτως συμπεραίνομεν, ὅτι δύνამις τις μᾶλλον δυσκατάγωνιστος ἐνοικεῖ ἐν αὐτῷ. Τὰ λοιπὰ τῶν μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πλανήτου διαβιούντων ζώων δύνανται ἐκ φύσεως νὰ ἔχωσι μείζονα ἰσχύϊν. τὰ

μέλη αὐτῶν νὰ ἦνε εὐτονώτερα, τὰ νεῦρα μᾶλλον δραστήρια· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανείας παρίστησιν ἐξάισιον φαινόμενον ἐνῶ πάντα τὰ ζῶα κύπτουσιν, ἔχοντα ἐστραμμένα πρὸς τὰ κάτω τὸ βλέμμα αὐτῶν καὶ τὴν προσοχὴν, οὗτος ἵσταται ὄρθιος, εὐθυτενῆς, ἀπὸ περιωπῆς περισκοπῶν τὰ πάντα, ἔτοιμος δὲ ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ πάσης προσβολῆς καὶ ν' ἀποκρούσῃ πάντα κίνδυνον. Τὸ σῶμα αὐτοῦ δὲν εἶνε ἐπὶ τοσοῦτον ἰσχυρόν, ὅσον πλείστων ἄλλων ζῴων, οὐδὲ τοσοῦτον εὐτόνον καὶ ἐλαστικόν· πολλὰ τούτων κέκτηνται μείζονα καὶ ἐντελεστέραν φυσικὴν δεξιότητα· ἐκ πρώτης δ' ἀντιλήψεως ραδίως δύναται τις νὰ πεισθῇ, ὅτι ἐν τῇ ἐλαχίστῃ μεταξὺ τῶν ζῴων τούτων καὶ τοῦ ἀνθρώπου συγκρούσει ὁ τελευταῖος θέλει ὑποκύψῃ. Καὶ ἀληθῶς τοιοῦτό τι συνέβαινε κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου τούτου ἐμφανίσεως αὐτῶν· ὁ ἄνθρωπος ὑπέκυπτε κατὰ πρῶτον· ἀλλὰ τὰ μοναδικὰ πλεονεκτήματα, δι' ὧν ἐπροικίσθη ὑπὸ τῆς καλοκαγάθου φύσεως, παρέσχον αὐτῷ σὺν τῷ χρόνῳ τὴν ὑπεροχὴν. Τοῦτο δ' ὀφείλεται πάντως, οὐ μόνον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὑπερτέραν κατασκευὴν τοῦ σώματος αὐτοῦ, φέροντος ἀναμφιβόλως μείζονα τελειότητα. Οὕτως εἶνε τὸ ἐντελέστερον πάντων τῶν δημιουργημάτων τοῦ κόσμου. Ἄν τὰ ἄλλα ὄντα ἐκδηλώσιν ἐν τῷ περὶ τοῦ βίου ἀγῶνι ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐξέχουσαν φυσικὴν ιδιότητα, ἐν ἣ καὶ μόνῃ περιορίζεται ἢ δύναμις αὐτῶν, οὗτος ἐκδηλοῖ ἐν ἀρμονικῇ ἐνότητι καὶ συνθέσει τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων τῆς ἐνοργάνου ζωῆς, δι' ὧν ἐν τῷ αὐτοῦ ἀγῶνι πρὸς βελτίωσιν κατισχύει μὲν τῆς ζητούσης νὰ ὑποτάξῃ αὐτὸν φύσεως, καταβάλλει δὲ τὰ ἰσχυρότερα αὐτοῦ κατὰ τὸν φυσικὸν μόνον ὀργανισμόν θηρία.

Ἀπὸ τοῦ τοιούτου ἀγῶνος μεταξὺ τῶν τυφλῶν καὶ αὐτομάτων δυνάμεων τῆς φύσεως καὶ τῶν λογικῶν τοῦ ἀνθρώπου δημιουργεῖται καὶ ἐξελίσσεται ἡ ἱστορία.

§ 10 Ὁ ἄνθρωπος ἱστορικὸς παράγων.

Πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἔχουσιν ἱστορίαν. Ὅτι γέγονεν ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ, ἡ δὲ μνήμη αὐτοῦ διαικωνίζεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, καταλείπει ἔχνη ἐν τῷ ἐπιόντι χρόνῳ, τοῦθ' ὃ περ ἀποτελεῖ τὴν λεγομένην ἱστορίαν. Οὕτως ὑπάρχει ἱστορία τῆς γῆς καὶ τῶν ποικίλων αὐτῆς

μεταμορφώσεων, τῶν φυτῶν, τῶν θηρίων καὶ ἐπὶ τέλος τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ μεταξὺ τῆς ἱστορίας τοῦ τελευταίου τούτου καὶ τῆς τῶν ἄλλων ὑφίσταται τεραστία διαφορά. Ἡ πρώτη εἶνε αὐτόματον δημιουργημα τῶν κατὰ τινὰ ὠρισμένον νόμον ἐκδηλουμένων δυνάμεων τῆς φύσεως, ἐνῶ ἡ δευτέρα τελεῖται ἀναγκαίως κατ' ἀνωτέρους μὲν ἐπίσης νόμους, ἀλλ' ὧν χρῆσις γίνεται λελογισμένως καὶ κατ' ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου προαίρεσιν. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς παράγων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου, κατὰ τοῦτο διαφέρει τῶν λοιπῶν ὄντων, ὅτι, ἐνῶ ταῦτα ὑποτάσσονται εἰς τοὺς ἀδυσωπήτους νόμους τῆς ἀνάγκης, εἶνε ἀκούσια ὄργανα αὐτῆς, τὸναντίον οὗτος τροποποιεῖ τοὺς νόμους τούτους σὺν τῷ χρόνῳ καὶ τῇ λογικῇ αὐτοῦ τελειώσει, καθιστὰς αὐτοὺς ὄργανα πρὸς πλήρωσιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Οὕτω μεταξὺ τῆς φύσεως καὶ αὐτοῦ δημιουργεῖται ἀλληλεγγύη καὶ συνεργασία· ὑφίσταται ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρῳ νὰ καταστήσῃ ταύτην ὄργανον ἱστορικῆς δημιουργίας. Ἀληθῶς αἱ σχέσεις τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως καὶ τῶν τοῦ ἀνθρώπου, εἶνε τοσοῦτον στενῶς πρὸς ἀλλήλας συνδεδεμένοι καὶ δυσδιάγνωστοι, ὥστε δυσχερῶς δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ ὁποτέρω τούτων ἡ ἐπικρατεστέρα.

Ὁ ἄνθρωπος, ὡς φυσικὸς μικρόκοσμος, ὑφίσταται τὸ πρῶτον ἐν πάσῃ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ τὴν σφραγίδα τῆς ἐπιδράσεως τῆς φύσεως· ἡ ἐνέργεια ἄρα αὐτοῦ δὲν εἶνε πάντῃ αὐτόνομος καὶ ἀνεξάρτητος· ἀλλὰ τοῦτο ἐκ πρώτης μόνον παρατηρήσεως· κατ' οὐσίαν ἡ ἐπίδρασις δὲν εἶνε ἀπόλυτος, σὺν τῷ χρόνῳ τροποποιεῖται καὶ μεταρρυθμίζεται ὑπὸ τῶν λογικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου· ἡ δὲ προϊοῦσα τελείωσις εἶνε ἐπακόλουθον τῆς ὑπερόχου νίκης τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀλόγως ἐκδηλουμένων δυνάμεων τῆς φύσεως.

Ἐρευνηταὶ τινες τῆς ἱστορίας, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει τὰ δεδομένα ταῦτα τῆς ἐπιδράσεως τῶν φυσικῶν νόμων ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ λογικοῦ ἀνθρώπου, προέβησαν εἰς τὰ ἄκρα, ὑπερβαλλόντως διατιμήσαντες τὴν σημασίαν τῆς ἐπιδράσεως ταύτης. Ἰρμηνεύθη ὁ ἄνθρωπος καὶ αἱ ἐν τῷ βίῳ πράξεις αὐτοῦ ὡς καθ' ὑπερτέτην ἐντολήν τῶν νόμων τούτων ἐκδηλούμενα καὶ τελούμενα φαινόμενα, τούτου ἀνικάνου ὄντος νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἐλαχίστην ἀντίστασιν. Ἀναμφιβόλως οὐκ ὀλίγα δεδομένα τῆς ἱστορίας συνηγοροῦσι πως ὑπὲρ τῆς προκειμένης θεωρίας, ἥτις ἀπὸ τοῦ Ἰπποκράτους καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τῶν συγχρόνων φυσιο-

διφῶν τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης ἀνέγραψε τὸν κανόνα τοῦτον· ἀλλὰ τὰ δεδομένα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ διεκδικήσωσιν ἀπόλυτον κῦρος. Ἰπὸ τὸ αὐτὸ φυσικὸν περιέχον ἡ ἱστορία παρουσιάζει ποικίλα φαινόμενα καὶ μεταμορφώσεις ἐθνικὰς· ἡ φύσις χώρας τινὸς οὐδαμῶς ἠλλοιώθη, ἐνῶ ἠλλοιώθη ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ ψυχολογικὴ φύσις τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἀλλ' οὐχ ἦττον, εἰ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν καθολικὸν καὶ ἀλάθητον κανόνα ἐκ τῶν δεδομένων τούτων, δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἐν αὐτῷ ὑφισταμένην ὅπως δῆποτε ἀλήθειαν.

Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ἐν τῇ κοινωνικῇ αὐτοῦ δημιουργίᾳ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, κατ' ἐξοχὴν ὡς ὑποκείμενον, ὡς αἷτιος συμβαινόντων, ἅτινα ἀπορρέουσιν ἀπὸ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἐκδηλώσει τῶν ὁποίων ἐνεργεῖ μετὰ συνειδήσεως καὶ λελογισμένως. Ἰνὸν πάσαις ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἐλαχίστων, τῶν ἀπλουστάτων, μέχρι τῶν μάλλον συνθέτων, παρίσταται τὸ αὐτεξούσιον, ἀγωνιζόμενον κατὰ τῶν ἐπιδράσεων τῆς φυσικῆς ἀνάγκης. Ἰνὸν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου διφύεις ἐκδηλοῦνται περιστάσεις, ἀγαθαὶ καὶ κακαί, χρήσιμα καὶ ἐπιβλαβεῖς, ὑπομιμνήσκουσαι τὸν παλαιὸν μῦθον τοῦ Ἡραδίκου. Ἴπὸ πρέπει νὰ πράξῃ οὗτος; κατὰ πρῶτον δέον νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἀντίληψιν τοῦ λογικοῦ, ὅσον τοῦτο καὶ ἂν μὴ διατελῇ αὐτόνομον ἐξαρτᾶται δὲ ἀπὸ ποικίλων αἰτίων. Ἢ ἐνέργεια ἄρα τοῦ ἀνθρώπου ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ λογικοῦ, πραγματουμένου διὰ ταύτης. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐκδηλοῦται ἀπολύτως τοιοῦτον· ὑφίσταται τὴν ἐπιρροὴν αἰτίων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν· ἡ ἐκδηλουμένη ἄρα ἐλευθερία διὰ τῆς βουλήσεως εἶνε σχετικὴ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Καθ' ὅσον τὸ λογικὸν τοῦ ἀνθρώπου παρίσταται ἐλευθερώτερον σχετικῶς, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ βούλησις αὐτοῦ παρίσταται τοιαύτη. Δὲν εἶνε ἄρα οὗτος ἀπολύτως ἐλεύθερος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ, εἶνε σχετικῶς μόνον τοιοῦτος, ὑφιστάμενος τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φυσικοῦ κατὰ πρῶτον, μετὰ ταῦτα δὲ τοῦ κοινωνικοῦ περιέχοντος.

Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, ὡς ὄν ἠθικόν, δεκτικὸν τελειότητος καὶ πρὸς ταύτην ἀεὶ ρέπον, διὰ τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ βουλήσεως, τῆς τὸ πρῶτον ἐκδηλουμένης ἐν περιορισμένῃ σφαίρᾳ ἐνεργείας, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ εὐρυνοῦσης τὴν σφαῖραν ταύτην, προσπαθεῖ νὰ κατορθώσῃ τὴν τελειότητα ταύτην, ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν περιοριζόντων τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ βουλήσεως προσκομμάτων. Τὸ λογικὸν αὐτοῦ δὲν

εἶνε ἀδρανῆς δύναμις, παθητικῶς ὑφισταμένη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πέριξ κόσμου· τὸναντίον εἶνε δύναμις ἐνεργός, πλήρης ζωῆς. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ καὶ δι' αὐτῆς δημιουργεῖται ἡ ἱστορία, ἐπικὴ παράστασις τοῦ ἀγῶνος τούτου, φέρουσα τὰ στοιχεῖα τῆς ποικίλης συγκρούσεως τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῶν ἐπιπροσθουσῶν πρὸς τὴν ἐξέλιξιν αὐτοῦ πολεμίων δυνάμεων. Πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ οἱ χαρακτῆρες τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐνσαρκοῦνται καὶ πραγματοποιῶνται ἐν τῇ παραστάσει τῆς ἱστορίας: τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ ταπεινόν, τὸ τραγικόν καὶ τὸ κωμικόν, τὸ φιλόανθρωπον — τὸ κοινωνικόν — καὶ τὸ ἐναντίον — τὸ ἀτομικόν, διεκδικοῦσι τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν καὶ τῆς ἐνεργείας. Συλλήβδην ἐν τῇ ποικίλῃ ταύτῃ παραστάσει ἐκπροσωπεῖται ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸ φαινόμενον μὲν παραλλάσσει κατὰ χρόνον καὶ τόπον, ἀλλὰ προσπαθῶν νὰ καταστῇ πλήρης καὶ ἐνιαῖος. Ἐκαστος λαὸς κέκτηται εἰδικὴν ἀποστολήν, πληροῖ εἰδικὴν λειτουργίαν, ἀποβλέπουσαν πρὸς τὸν παγκόσμιον σκοπὸν· ἀλλ' ὡς μέρος τοῦ συνόλου ἕκαστος τείνει πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ ἀγαθοῦ· ὁ ἀγὼν αὐτοῦ ἔχει πολλάκις λόγον, μέχρις οὗ τὸ ἀνθρώπινον λογικὸν καταλάβῃ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ βαθμίδα· καὶ ἂν μὲν ὁ ἀγὼν οὗτος μόνον διὰ τῆς βίας δύναται νὰ διεξαχθῇ, τελεῖται κατ' ἀνάγκην· τὸναντίον δέ, σημαίνει, ὅτι τὸ λογικὸν ἀνῆλθεν εἰς τοιαύτην ἠθικῆς καταστάσεως περιωπήν, ὥστε ὁ πρὸς ἀλλήλους ἀγὼν τῶν ἀνθρώπων ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ διεξαγόμενος διὰ τῆς εἰρηνικῆς συγκρούσεως. Ὁ ἱστορικὸς ἀγὼν οὕτω διεξαγόμενος μαρτυρεῖ τελείωσιν τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ ἀληθὴς ἄνθρωπος, ὡς λογικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν, νοοῦν, αἰσθανόμενον, βουλόμενον, οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ ἐν τῇ μερικῇ καὶ περιορισμένη σφαίρᾳ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας. Τὰς σκέψεις τοῦ νοῦ, τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς βουλήσεως τείνει ἐν ἐλευθερίᾳ νὰ πραγματοῦσιν διὰ τῆς μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων συνεργασίας, μεταβαίνων διαδοχικῶς εἰς σφαῖραν εὐρυτέραν, ἠθικωτέραν καὶ λογικωτέραν; Ἡ σφαῖρα αὕτη εἶνε ἡ μεγάλη, ἡ παγκόσμιος χώρα τῆς ἱστορίας, περιλαμβάνουσα ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ τὸ σύνολον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, οὔσα δὲ ἡ ἐν μεγαλογραφίᾳ ἐκδήλωσις καὶ παράστασις τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

§ 11 Ὁ ἄνθρωπος ζῶν κοινωνικόν.

Ὁ ἄνθρωπος ὡς δημιουργικὸς παράγων καὶ αἷτιος τῆς ἱστορίας αὐτοῦ δὲν πράττει τοῦτο μεμονωμένος, ὡς ἀπλοῦν ἄτομον, ἀλλὰ τῇ συμπράξει καὶ τῇ συνεργασίᾳ πάντων συλλήβδην τῶν λογικῶν ὄντων, τῶν μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πλανήτου τούτου διαβιούντων. Καὶ αὐτὸς ὁ ἐστερημένος λογικῆς συνειδήσεως κόσμος συμπράττει ἐπίσης μᾶλλον ἢ ἥττον· τῆς ἐργασίας ἅρα ταύτης καταβάλλουσι τὸν φόρον πάντα τὰ ὄντα τοῦ τε ὀργανικοῦ καὶ τοῦ ἀνοργάνου κόσμου ἐν μυστηριώδει ἐνότητι, ἧς οἱ νόμοι καὶ αἱ σχέσεις δυσχερῶς δύνανται νὰ καθορισθῶσι καὶ νὰ κανονισθῶσιν. Ἀλλὰ κατὰ μείζονα, κατ' εὐρυτέραν ἐννοιαν ὁ νόμος οὗτος τῆς ἐνότητος κατὰδηλος καθίσταται ἐν τῇ συνεργασίᾳ τῶν λογικῶν ὄντων.

Οὕτως ἡ ἱστορία δὲν εἶνε κατασκευάσμα μεμονωμένων ἀτομικῶν δυνάμεων, αὐτονόμως καὶ ἀνεξαρτήτως ἐνεργουσῶν, ἀλλὰ τῶν συλλήβδην δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐκ τοῦ δεδομένου τούτου καταδεικνύεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς μέλος καὶ συλλειτουργὸς εὐρυτάτης τάξεως, τῆς παγκοσμίου κοινωνίας, ἐν ἣ καὶ δι' ἧς ζῆ. Πᾶσα δ' ἄλλη περὶ τοῦ ἐναντίου γνώμη ἀντιφάσκει οὐ μόνον πρὸς τὴν λογικὴν αὐτοῦ φύσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ στοιχειωδέστατα καθεστῶτα καὶ διδάγματα τῆς ἱστορίας.

Καὶ ἐν τούτοις ἡ πανταχόθεν κεκυρωμένη, ἡ ἀναμφισβήτητος αὐτῆ ἀλήθεια τῆς ἀνθρωπίνης ἐνότητος, τῆς κοινωνίας, ὡς φυσικοῦ δεδομένου, ἠμφισβητήθη ὅσον ὀλίγαι ἄλλαι ἀλήθειαι ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ κοινωνικότης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἰσχυρὰ ἐκείνη καὶ ἀκαταγώνιστος ροπὴ πρὸς φυσικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνότητα, πλέον ἢ ἀπαξ ἠεωρήθη ὡς ὑπαγόρευσις ἐξωτερικῆς ἀνάγκης, ὑλικῆς μόνον αὐτοσυντηρήσεως. Ἡ κοινωνία καὶ ἐν τῇ ταπεινοτάτῃ αὐτῆς βαθμίδι οὐδὲν προσ-

φέρει ἐφόδιον πρὸς ἀποδοχὴν τῆς μὴ κοινωνικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Τίτι τρόπῳ λοιπὸν ἢ ἐπιστήμη ἀπεδέξατο τὸ πόρισμα τοῦτο, ἀνακηρύξασα αὐτὸν ὡς ἀρεσκόμενον φύσει εἰς τὸν ἐρημικὸν καὶ ἀντικοινωνικὸν βίον ἐξ ὀνόματος ψευδοῦς φαντάσματος, τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας, ἧς ὁ πόθος κρατεῖ παρ' αὐτῷ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἠθικὸν αἴσθημα ;

Εἰς τὸ τοιοῦτο πόρισμα τῆς ἀμφισβητήσεως τῶν ἐμφύτων κοινωνικῶν ροπῶν προήχθησαν βεβαίως ἐρευνηταί τινες τῆς ἀρχῆς τῆς κοινωνίας ἐκ τοῦ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων βιαίως ἐκδηλουμένου ἀνταγωνισμοῦ. Ἡ ἐνότης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκδηλωθῇ ἀμέσως πλήρως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, οὓς διαχωρίζουσι ποικίλαι ὀρμαί, συμφέροντα, πάθη, ὑποψίαι, ὁ δὲ περὶ ὑπάρξεως ἀγὼν διεξάγεται τραχύτερον καὶ ἀπηνέστερον. Αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι ἀναπτύσσονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀναπτυσσομένου πρότερον τοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ καὶ ἐξεγειρομένων τῶν αἰσθημάτων ἐκείνων καὶ ὀρμῶν, ὑφ' ὧν τὴν ἐπενέργειαν ἐξέρχεται ἀπὸ τῆς σφαίρας τοῦ ἀτομικοῦ ἐγωισμοῦ, ἵν' ἀγωνισθῇ ἐπὶ εὐρυτέρου κοινωνικοῦ σταδίου.

Ὡς εἶπον, ἡ φύσις καὶ ἡ ἱστορία μαρτυροῦσι τὴν πρὸς ἐνότητα ροπὴν ἐν τε τῷ ἀνοργάνῳ καὶ τῷ ἐνοργάνῳ κόσμῳ. Ὁ νόμος τῆς ἔλξεως καὶ τῆς συνοχῆς κατισχύει ἀμέσως τῶν διασπαστικῶν ροπῶν τῆς ἀπώσεως, ἧς ἡ δύναμις μειοῦται ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς δημιουργίας· πάντα τὰ ὄντα πρὸς τὸ ὁμογενὲς σπεύδει. Ἄν δ' ὁ νόμος οὗτος ἐναργῶς ἐκδηλῶται ἐν τῷ βίῳ πάντων τῶν ὄντων, ἐναργέστερον παρίσταται δρῶν ἐν τῷ ἐνοργάνῳ κόσμῳ, ἰδίᾳ δ' ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ζωικοῦ βασιλείου. Ἡ ροπὴ πρὸς ἐνότητα, ἡ κοινωνικότης, παρατηρεῖται ἐν τῷ βίῳ οὐκ ὀλίγων φυτῶν, τῶν κοινωνικῶν καλουμένων, πλείστων θηρίων, ζώντων κατ' ἀγέλας· ἔνια τούτων διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος κοινωνικοῦ συστήματος καθ' ὠρισμένους νόμους. Αἱ ὀμάδες τῶν ὄντων, τῶν καλουμένων ἀνθρώπων, διαφέρουσι τῶν κοινωνικῶν συστημάτων τῶν φυτῶν καὶ τῶν θηρίων μόνον κατ' εἶδος καὶ ἀνάπτυξιν, κατ' οὐσίαν ὁμῶς ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φυσικοῦ νόμου τῆς ἐνότητος, ἀκαταγωνίστως ἐνεργοῦντος καὶ οὕτω δημιουργοῦντος σὺν τῷ χρόνῳ τὰς μεγάλας ἐκείνας ἠθικὰς κοινωνίας, τὰς καλουμένας λαοὺς καὶ ἔθνη, αἵτινες προῆλθον ἀπὸ στοιχειωδестаῆς καταστάσεως, ἡκιστα διαφερούσης τῆς ἀρχικῆς μίξεως τῶν κοινωνικῶν φυτῶν καὶ τῶν θηρίων.

Δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ κατάστασις, δυστυχεστέρα τῆς μονώσεως. Φρονεῖ ὁ ἐκουσίως ἀπομακρυνόμενος τοῦ κόσμου, ὅτι εἶνε ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος, καὶ ἐν τούτοις ὑφίσταται τὴν εὐτελεστάτην τῶν δουλειῶν· ἢ τοιαύτη κατάστασις βεβαίως δὲν εἶνε κανονική, φυσιολογική, ἀλλ' ἄρνησις αὐτῆς τῆς φύσεως, ἣτις μόνον διὰ τῆς ἐνότητος δρᾶ καὶ λειτουργεῖ. Ἐν τῇ κοινωνίᾳ κατὰ πρῶτον αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὁ ἀνθρώπος, τί εἶνε καὶ τί δύναται νὰ καταστῇ· ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὸ τέως μεμονωμένον ἄτομον καθίσταται ἠθικὴ σύνθεσις, λογικὴ δύναμις καὶ δημιουργία. Λέγει ἐγώ, καὶ τὸ ἐγὼ τοῦτο δὲν εἶνε μεμονωμένον, ἀσθενές, ἀλλὰ περίληψις καὶ ἐπιτομὴ τοῦ συνόλου. Ἢ μόνωσις εἶνε ὁ κατάρατος κληρὸς τοῦ δυστυχοῦς· ἂν δὲν εἶνε οὗτος Θεός, ὑπέρτερον ὄν ἐν τῇ κλίμακι τῆς δημιουργίας, ἀνήκει βεβαίως εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀγριωτάτων καὶ ἀνημερωτάτων θηρίων.

Μόνον ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀναπτύσσει ἄρα ὁ ἀνθρώπος τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ φύσιν, μόνον ἐν αὐτῇ εἶνε ἀληθῶς πνευματικὸν ὄν, αἰσθανόμενος ἑαυτὸν τέλειον. Γείνων ἀπὸ φύσεως πρὸς τὴν πραγματάωσιν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, πράττει τοῦτο διὰ τῆς συνεργασίας πάντων τῶν ὄντων, μεθ' ὧν ἐκτελεῖ τὴν κατάκτησιν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ τε πνευματικοῦ καὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Ἐν τῷ θηελιώδει τῆς κοινωνίας ἀτόμῳ ὑπάρχουσιν ἀλληλεγγύως δρᾶσαι καὶ ἐργαζόμεναι πρὸς τε τὸν μερικὸν καὶ τὸν καθ' ὅλου σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου μυριάδες ἀτόμων· ὅπως δὲ ὠργανωμένη ὁμάς παρίστησιν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς αὐτούσιον ἀτομικότητα, οὕτω καὶ τὸ ἄτομον παρίστησιν ἐν τῷ μεμονωμένῳ αὐτοῦ βίῳ πλήρη ὁμάδα. Ἀλλ' ἐνῶ πάντα ταῦτα τὰ ἄτομα καὶ αἱ κοινωνίαι αὐτεξουσίως δρᾶσι καὶ ἐργάζονται πρὸς ἴδιον σκοπὸν ἕκαστον, εἶνε τοσοῦτον συνδεδεμένα ἀλλήλοις καὶ ἀναπόσπαστα, ὥστε ἡ ἐργασία αὐτῶν εἶνε ἀλληλένδετος· ὑφ' οἵανδῆποτε δὲ μορφήν καὶ ἂν παρίσταται ἡ ἐργασία αὕτη, ἔστω καὶ ἀντίθετος πολλάκις, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς μελετωμένη εἶνε καθολικὴ ἐργασία, ἀνάλογον ἀπαιτοῦσα σύμπραξιν, ἀλλὰ καὶ ἀναλόγως παρέχουσα ἐκάστη ἀτομικότητι τὰ αὐτὰ μέσα ἐκδηλώσεως τῆς προσηκούσης ἐργασίας.

§ 12 Ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου ψεῦδος.

Πλείστοι πολιτειοδίφαι ὑπὸ τὸ κράτος μάλλον τολμηρᾶς φαντασίας

καὶ ἀνυποστηρίκτου ἰδεολογίας, ἢ λογικῶν ἀποδείξεων καὶ ἱστορικῶν δεδομένων, ὠνειροπόλησαν ὡς κρατήσασαν ἐν ταῖς πρώταις ἡμέραις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κατάστασιν ἀπολύτου ἐλευθερίας, ἣν καὶ ἐκάλεσαν φυσικὴν (Status naturalis). Κατέδειξα ἀλλαχοῦ τὸ σφαλερὸν τῆς θεωρίας ταύτης, ἀντιθέτου πάντῃ καὶ πρὸς τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Ἡ κοινωνικότης, ὡς ἐκδήλωσις ὀρμεμφύτου ροπῆς τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἐνότητα, ἐπιφαίνεται πλήρης ἢ ἀτελής ἐν πάσῃ ἡλικίᾳ τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς ομάδος ὑπὸ διάφορον φύσιν: ὑπὸ τὸ φίλτρον καὶ τὴν στοργὴν μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων, ὑπὸ τὸν ἔρωτα μεταξὺ δύο προσώπων ἀντιθέτου φύλου, ὑπὸ τὴν συμπάθειαν μεταξὺ ἀτόμων, ξένων τέως ἀλλήλοις καὶ ἀδιαφόρων. Πάντα ταῦτα τὰ αἰσθήματα εἶνε ἀληθῆ, διότι εἶνε ἔμφυτα, οὐδ' ἐξεβιάσθησαν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ἐξεδηλώθησαν δὲ ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ.

Ὅπου ὁ ἔρως ἐξεγείρεται, λέγει ὁ Ἄραψ ποιητῆς Τζελαλ - Ἐδδίν, ὀνησκει τὸ ἐγὼ, ὁ σκοτεινὸς οὗτος δεσπότης. Ἀλλὰ δὲν ἐκλείπει καθ' ὀλοκληρίαν, τοῦναντίον δὲ καθίσταται σθεναρώτερον ἐν τῷ μεγάλῳ ἐγὼ τῆς κοινωνίας· ἐν ταύτῃ ὁ ἀνθρώπος δὲν ἀπόλλυσι τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ ἀτομικότητα, ἣτις ὑφίσταται ἀγωνιζομένη καὶ δρῶσα· ἐν δὲ τῇ ποικιλίᾳ καὶ τῇ ἀντιθέσει τοῦ μερικοῦ καὶ τοῦ καθολικοῦ κόσμου, τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλληλεγγύης, ὑφίσταται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ ἠθικὴ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος, διὰ τῆς ἀτομικότητος ἐν σπέρματι ἐκδηλουμένη, ἀκολουθῶς δ' εὐρύτερον ἐξελισσομένη μέχρι τῶν τελευταίων αὐτῆς ὀρίων καὶ διαστάσεων.

Οὕτως ἡ ροπὴ τῆς ἐμφύτου κοινωνικότητος ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου δὲν κατενοήθη προσηκόντως ὑπὸ πολιτειοδιφῶν, παρασυρθέντων ἐκ τοῦ γοητευτικοῦ εἰδώλου τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας, ὃ περ λατρεύει καταδιώκων ὁ ἀνθρώπος δίκην Ἰξίονος. Κατὰ τούτους κατέλιπεν αὐτὸ ὑπὲρ τῆς ἀσφαλείας τῆς ὑπάρξεως, ἕνεκα μὴ αὐταρκειας, ὑπὸ τὸ κράτος φυσικῶν καὶ ἠθικῶν ἀναγκῶν· ἀλλ' ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς συνειδήσεως γρηγορεῖ ἀείποτε ἀνήσυχος καὶ ἀκοίμητος ἡ θεότης τῆς ἐλευθερίας, ψιθυρίζουσα εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ σαγηνευτικὰ ἔπη, ἐκάστοτε ἀνατρεπτικὰ τοῦ ὑφισταμένου καθεστῶτος, ἐκτὸς ἂν χάριν τῆς κοινωνικῆς τάξεως ὑφ' οἷαςδὴποτε συνθήκας ἐγκατέλιπε τέλεον τὴν ἐλευθερίαν. Ἀλλὰ τί θὰ ἦτο ὁ ἀνθρώπος, ἂν τὰ μεταφυσικὰ ταῦτα εἰδῶλα ἦσαν πραγματικά, ἐτύγχανον δ' ὑποστάσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ; Ἡ θὰ ἦτο ὁ δοῦ-

λος τοῦ Χόββη, συντριβόμενος ὑπὸ τὴν ἀκαταμάχητον δύναμιν τοῦ μεγάλου κοινωνικοῦ Θεοῦ τῆς πολιτείας, ἐστερημένος πάσης ἀτομικότητος καὶ αὐτονομίας, μὴ δικαιούμενος νὰ ἔχη ἰδίαν συνείδησιν καὶ ἐλευθερίαν, ἢ θὰ ἦτο ὁ ἀνήσυχος καὶ ἐπαναστατικὸς πολίτης τοῦ Ρουσσώ, ἐχθρὸς κατὰ φύσιν τῶν κοινωνικῶν καθεστῶτων συνφθὰ τῷ προτύπῳ τοῦ προφήτου, ἐπιζητῶν δ' ἐκ κόρου καὶ πονηρῶν διδασμάτων τὴν ἐκάστοτε μεταμόρφωσιν τούτων ἄνευ λόγου, ἐξ ἀπλῆς ἰδιοτροπίας καὶ ἐπιπολαϊότητος.

Γερμανὸς τις πολιτειολόγος, ὁ Schlözer, ἔχων ὑπ' ὄψει τὰς διαφορὰς θεωρίας περὶ ἀρχῆς καὶ γενέσεως τῆς κοινωνίας, παρίστησι τὴν ἐπομένην εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τῆς δημιουργίας αὐτῆς. Δύο ἢ πλείονες ἄνθρωποι συναντῶνται κατὰ πρῶτον. Τί θέλουσι πράξῃ ἅμα τῇ συναντήσῃ ταύτῃ; Κατὰ μὲν τὸν Hobbes θέλουσιν ἔλθῃ εἰς χεῖρας, κατὰ τὸν Ρουσσώ θέλουσιν ἀντιπαρέλθῃ ψυχροὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀδιάφοροι, κατὰ δὲ τὸν Hume θέλουσι προσεγγίσῃ ἀλλήλοις φίλοι. Ὅπότερος τῶν τριῶν τούτων ἔχει δίκαιον; Ὁ Schlözer λέγει, ὅτι μόνος ὁ Ρουσσώ ἔχει ἄδικον. Φρονῶ ὅτι μᾶλλον ὁ Hume δόρφιος προσεγγίζει πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς μέλος τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, τῆς πρώτης κοινωνικῆς συνθέσεως, εἶνε κοινωνικός· καὶ πρὶν ἢ ἔτι ἡ κοινωνικότης κατισχύσῃ τέλει ἐν τῇ συνειδήσῃ αὐτοῦ. Οὐδ' ἀποστρέφεται ἄρα τὸν ὅμοιον, οὐδ' ἀδιαφύρει πρὸ αὐτοῦ. Ἄλλ' ἀληθέστερον καὶ φυσικώτερον ἠρμηνεύθη τὸ πρόβλημα τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ἰμμανουήλ Καντίου. Λέγει οὗτος, ὅτι φυσικὴ ὁρμὴ ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς κοινωνίαν· ἑτέρα ὁμοίως τοιαύτη ὠθεῖ αὐτὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, δι' ἧς ζητεῖ νὰ κανονίσῃ τὰ πάντα αὐτοβούλως, καθιστάμενος οὕτως ἀκοινωνήτος. Ἐν τούτοις ἡ ὁρμὴ τῆς κοινωνικότητος ὑπερισχύει, κατ'ἀκολουθίαν οἱ ἄνθρωποι, πρῶτον μὲν ὡς δυνάμενοι, εἶτα δ' ὡς χρεῖαν ἔχοντες, συμβιῶσιν ἀλλήλοις.

Ἡ κοινωνικότης ἐνεργεῖ μετὰ δυνάμει κατ'ἅπαντα τὰ στάδια τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τοῦ ἀτόμου μέχρι τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἐνθα παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ, ἔστι καὶ μεταφυσικὴ, ἀμοιβαιότης καὶ ἀλληλεγγύη, ἡ αὐτὴ ἄλυσις συγγενῶν αἰσθημάτων, ἰδεῶν καὶ συμφερόντων, οἷα καὶ ἐν τῇ περιορισμένῃ ἀρχηγόνῃ κοινωνικῇ ὁμάδῃ. Ἡ κοινωνικότης ἐκδηλοῦται παῦ μὲν εὐρύτερον παῦ δὲ μᾶλλον περιορισμένως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ποικίλων φυσιολογικῶν καὶ

ἠθικῶν αἰτίων καὶ νόμων· ἀλλ' οὐδέποτε ἐκλείπει ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας παρὰ πᾶσαν τὴν ρῆξιν πολλάκις καὶ σύγκρουσιν τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν στοιχείων. Τὸ ἄτομον, ἡ φυλή, τὸ ἔθνος φαίνονται μὲν ὅτι ἐπιδιώκουσιν ἰδίους ἕκαστον σκοπούς, συγκρουομένους ἀμοιβαίως πολλάκις, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν κρατεῖ ὑπερτάτη ἐνότης καὶ ἀλληλεγγύη, ἧς ἄνευ δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐν τῇ ἀτομικότητι διεκδικῆ ἐνίοτε ἀνεξαρτήτως καὶ ἀυθαιρέτως τὸ δίκαιον αὐτῆς, ἡ κοινωνικότης ὡς ἰσχυροτέρα, ὡς διοργανωτικὴ δύναμις, συνδέει τὰς ἀντιμαχομένας ἀτομικότητας, εἴτε ὡς ἀπλᾶ ἄτομα παρίστανται αὐταί, εἴτε ὡς ἔθνη, εἴτε ὡς πολιτικαὶ κοινωνίαι. Ἡ ἐργασία δ' αὕτη δὲν τελεῖται ἀσυνειδήτως, οὐδὲ κατ' ἀνάγκην, ἀλλ' ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ λόγου, ὅστις οὐδέποτε ἐκλείπει, κατ' ἐλευθέραν ἐκλογὴν ἐνεργῶν, ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

§ 13 Ἐξέλιξις τῆς κοινωνικότητος.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ζῶον κοινωνικόν. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ μόνον πρὸς σύστασιν καὶ μόρφωσιν κοινωνίας. Ἐν τῷ περὶ ὑπέκξεως ἀγῶνι, ἐν τῇ κατισχύσει πολλάκις κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἱστορίας τῶν ἐνστίκτων τοῦ πάθους, τῆς βίας, ἐν τῇ ἀγρίᾳ, τῇ φυσικῇ καταστάσει τῆς ἀτομικότητος, ἀχαλινώτου ἐκδηλουμένης ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἀρχικωτάτου ὀρμεμφύτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως, ἐκμηδενίζεται ὁ λόγος ἢ καθίσταται ἀνίσχυρος πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ ὑπερτάτου αὐτοῦ κύρους. Ἐν τῷ στενῷ ἀνταγωνισμῷ τῶν ἀντιμαχομένων πρωτογόνων δυνάμεων τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, τῷ χαρακτηρίζοντι τὰς πρώτας ἡμέρας τῶν ἀνθρώπων, ἤθελεν ἐπέλθῃ ἀναγκαίως ἡ τελεία μεταξὺ αὐτῶν διάστασις, ἀναρχία, ἢ καταστροφή. Πρὸ τοῦ τοιούτου προβλήματος τῆς εἰρμαρμένης αὐτοῦ, πρὸ τῆς καταστρεπτικῆς εικόνας, ἧς αὐτὸς εἶνε ὁ ἥρωες καὶ ὁ ζωγράφος, κατανοῶν τὴν καταστροφήν, ἣτις ἐπικεῖται, ἀναπτύσσει τὰς κοινωνικὰς αὐτοῦ ροπὰς κατὰ τῶν ἀνυποτάκτων ἐνστίκτων τῆς ἐλευθερίας, ζητούσης νὰ καθυποτάξῃ αὐτόν, ἵνα τὸν ἐξολοθρεύσῃ ἐπὶ τέλους· οὕτως ἐπινοεῖ μέσον τρόπον συνδυασμοῦ τῶν ἀντιθέτων καὶ δημιουργεῖ τὴν κοινωνίαν, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ ἀρνηθῇ ἐξ ὀλοκλήρου τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῇ ἀπομονώσει τῶν πρώτων ἡμερῶν, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος συγκοινωνεῖ

μετὰ τῶν εὐαρίθμων μελῶν τῆς φυλῆς, εἰς ἣν ἀνήκει, οὐδὲν μὲν δύναται νὰ πράξῃ γενναῖον, ἐλάχιστα δὲ νὰ κατανοήσῃ ἐκ τῶν περικυκλούντων αὐτὸν προβλημάτων. Ἀλλὰ καθ' ὅσον λαμβάνει συνείδησιν ἑαυτοῦ, ἐλευθέρως δ' ἐξελίσσεται ἡ κοινωνικότης αὐτοῦ, ὁ κύκλος τῆς δράσεως καθίσταται εὐρύτερος ἐν τῇ συμπράξει καὶ ἄλλων ἀνθρώπων, μειοῦται μὲν ὁ κίνδυνος τῆς καταστροφῆς, καθίσταται δ' ἰσχυρότερος, φυσικῶς καὶ ἠθικῶς, τολμῶν ν' ἀντιταχθῇ κατὰ παντὸς ἐσωτερικοῦ φόβου ἢ ἐξωτερικοῦ κινδύνου. Οὕτω προϊόντι τῷ χρόνῳ ἐν τῇ μακρᾷ ἀλληλεγγύῃ τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν συντίθεται πληρέστερον ἡ κοινωνία, περιλαμβάνουσα ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς μείζονας φυσικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις, καθισταμένη ἄρα ἱκανὴ νὰ παράσχῃ μείζονα ὠθησίν, εὐρύτερον ἔδαφος ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν τέως μεμονωμένων τῶν ἀνθρώπων δυνάμεων.

Ἀναντιρρήτως ἡ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας τὸ πρῶτον σχηματιζομένη κοινωνία δὲν εἶνε πλήρης συνδιαλλαγῆ καὶ ἐξίσωσις τῶν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου λειτουργουσῶν ἀντιρρόπων δυνάμεων τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς κοινωνικότητος. Ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ βίου ὅπως ὁ φυσικῶς ἀσθενέστερος ὑποτάσσεται ἀναγκαστικῶς εἰς τὸν ἰσχυρότερον, οὕτως ἤδη ὁ ἠθικῶς ἀσθενέστερος κύπτει πρὸ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἰσχυροτέρου. Καθίσταται ἡ πολιτικὴ κοινωνία φαινομενικὴ πανάκεια τῶν ἐκ τῆς ἀναρχίας δεινῶν, ἀλλ' ὑπὸ ποίους ὅρους, ὑπὸ ποίας πολλάκις θυσίας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀτομικότητος, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης! Οὕτω προϊόντι τῷ χρόνῳ ὑπὸ τὴν φαινομενικὴν αἰγίδα τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς ἐνότητος ἐγκαινίζεται νέα τάξις, ἐκλειπουσῶν τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας ὑπὸ τὸ κράτος τῶν φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ἰσχυροτέρων, ἀποκλειόντων πάσης συμμετοχῆς εἰς τὰ τῆς κοινωνίας τοὺς ἀσθενεστέρας. Δημιουργεῖται οὕτω τὸ πρῶτον, εὐρονόμενον ὁσημέραι καθ' ὅσον ἡ κοινωνία διαμορφοῦται ἐν τῷ ἀνταγωνισμῷ τῶν ἀτόμων, ρεπόντων πάντων πρὸς τινὰ ὑπεροχὴν καὶ κατίσχυσιν καὶ μετὰ ταῦτα ἡ τάξις, ὡς ἡ μόνη ἱερὰ καὶ ἀλάλητος βᾶσις καὶ ἰσχύς τῆς κοινωνίας κατὰ θείαν βούλησιν καὶ ἀποκάλυψιν.

Τοιαύτη εἶνε ἡ σύστασις τῆς πρώτης κοινωνίας. Ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀνισότης φαίνονται μὲν κρατοῦσαι, ἀλλὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην, μὴ δυναμένης ἄλλως ἐπιτευχθῆναι τῆς κοινωνικῆς συστάσεως· ἀλλ' ἀμείσως ἄρχεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀγῶν, ἔστω ἀμυδρὸς καὶ ὑπολανθάνων,

πληρῶν τὴν ἐργασίαν τῶν αἰῶνων, μεταξὺ τῆς καταβληθείσης ἀτομικότητος καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξεως, τῆς ἰδρυθείσης ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἀνισότητος καὶ τῆς ἀδικίας, δεινὸς ἀγὼν, ἐν ᾧ ἐξελλίσσεται αὕτη ὁσημέραι ἐλευθέρᾳ καὶ αὐτόνομος, κατακτῶσα ἐκάστοτε, ἔστω καὶ βραδέως, νέον σταθμὸν προόδου, νέον ἐνεργείας ἔδαφος. Θέλουσι παρέλθῃ αἰῶνες πρὸς τοῦτο, διότι λίαν βραδέως ἢ ἰδρυθεῖσα αὕτη κοινωνικὴ τάξις ἐν ἀνισότητι, ἐν ἐλαχίστῃ δ' ἀλληλεγγύῃ, ὑποχωρεῖ εἰς τὸ δίκαιον τῆς ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας, ἀποκαθισταμένου ἀληθοῦς δεσμοῦ μεταξὺ τῶν ἀτόμων, τῶν φυλῶν καὶ τῶν ἔθνων, πράγματι ἐκπροσωποῦντος τὸ δίκαιον τῆς ἀνθρωπότητος.

Καθ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι ἀναπτύσσονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, εὐρύνονται δὲ οἱ ἠθικοὶ ὀρίζοντες τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ ὀρμὴ τῆς συγκεντρώσεως αὐτῶν ἐκδηλοῦται ζωηροτέρα καὶ ἐμφαντικωτέρα. Ἐκ τούτου μαρτυρεῖται, ὅτι τὸ ὀρμέφυτον τοῦτο δὲν εἶνε παραγόμενον τῆς ἀνάγκης τῆς αὐτοσυντηρήσεως, καθὰ φρονεῖ ἡ σχολὴ τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης, ἀλλὰ πρῶτιστα πάντων ὑπερτέρας ἀνάγκης τοῦ ἀνθρώπου, ρέποντος ἐξ ἠθικῶν λόγων πρὸς τὴν ἐνότητα ὑπὸ τὴν ἀκατάβλητον ὄθησιν τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ φύσεως. Ἡ κοινωνία εἶνε ἡ φυσικὴ καὶ ἠθικὴ συμπλήρωσις καὶ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου, καθισταμένου πληρεστέρου καὶ ἐνιαίου διὰ τῆς μετὰ τῶν λοιπῶν ὁμοίων συνεργασίας. Ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ καθίσταται πληρεστέρα διὰ τῆς συμβολῆς τῆς τῶν ἄλλων ἐλευθερίας, τὸ δὲ πνεῦμα μεταλαμβάνει τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν πορισμάτων τοῦ πνεύματος τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων. Ἐκάστη τῶν δυνάμεων αὐτοῦ ἀναπτύσσεται διαδοχικῶς ὑπὸ τὴν μακρὰν ἐργασίαν τῶν αἰῶνων, καθ' ὅσον ἡ νοημοσύνη αὐτοῦ προκαλεῖται πρὸς ἐνέργειαν σὺν τῇ τῶν ὁμοίων συμπράξει διὰ τοῦ συνεταρισμοῦ. Δημιούργημα τῆς τοιαύτης ἐργασίας εἶνε ἡ ἱστορία, ἡ ὑψίστη παράστασις τῆς ἐνότητος τῶν ἀνθρώπων. Οὕτως ἡ κοινωνικότης ὑψίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῶν νόμων τῆς ἐξελιξέως, ἐκδηλουμένη ἐν εὐρυτέρᾳ ἐνεργείᾳ ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα, τοῦτο δὲ δηλοῖ ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν βελτίωσιν τῶν λογικῶν ὄντων.

Ἐνῶ ἡ πρώτη ὑπόστασις τῆς κοινωνικότητος εἶνε ὁ φυσικὸς καὶ ἀκατανάγκαστος δεσμὸς τῆς οἰκογενειακῆς ἐνότητος ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φίλτρου καὶ τῆς στοργῆς, ἐπέρχεται δὲ μετὰ ταῦτα ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς διὰ τῆς πατριαρχικῆς οἰκογενείας, τῆς φυλῆς, τοῦ ἔθνους, πολ-

λάκις ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν χεῖρα τῆς ἀνάγκης τῆς αὐτοσυντηρήσεως τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων, τείνει σήμερον ἐκδηλουμένη διὰ τῆς καθολικῆς ιδέας τῆς ἀνθρωπότητας. Ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ὄθησιν τῶν καθ' ἐκάστην ἀναπτυσσομένων νέων ἀναγκῶν καὶ αἰσθημάτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ σκοποῦ τῆς βελτιώσεως ἐκδηλοῦται ἡ ἀνάγκη ἀνωτέρου ἠθικοῦ κόσμου, εὐρυτέρου σταδίου ἐνεργείας πρὸς λειτουργίαν τῶν ὀσηρέρα ἀύξανων φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν αὐτῆς. Ἐν τῇ ἐξελιξεί ταύτη κείται ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας. Ὅτε μὲν ἀσυνειδήτως καὶ κατ' ἀνάγκην, ὅτε δὲ ἐν συνειδήσει καὶ λογιζομένως εἰργάσθη ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ βίου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐπιτεύξεως τῆς μεγάλης ταύτης ἐνότητος. Ὅφειλὼν ν' ἀνταγωνισθῇ τὸ πρῶτον κατὰ φυσικῶν προσκομμάτων, καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ παντοίων ἠθικῶν, κοινωνικῶν καὶ ἐθνικῶν, ἐξῆλθε νικητῆς ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος. Ἡ ἐλευθέρᾳ ἀτομικότης ὠρέξατο χεῖρα συνδιαλλαγῆς πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἀλληλεγγύην. Εἰς τὸν περιφανῆ δὲ τοῦτον θρίαμβόν ὀφείλεται ὁ πολιτισμὸς, ἡ λογικὴ ἐξέλιξις τῶν ἀνθρώπων, ἡ νίκη τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Γένεσις τοῦ Δικαίου.

§ 14 Πρώτη ἀρχὴ τοῦ Δικαίου.

Ἐν τῇ διφυσεῖ ιδιότητι, ὑφ' ἣν παρίσταται ἐν τῷ βίῳ ὁ ἄνθρωπος, ὡς ὄν ἐλεύθερον, ῥέπον μὲν πρὸς πλήρη αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὑφιστάμενον ἐκουσίως τὴν ἐπίδρασιν τῶν κοινωνικῶν αὐτοῦ ὀρμῶν, σύννοιθε κατ' ἀνάγκην τὰς πολλαπλᾶς σχέσεις καὶ ὑποχρεώσεις πρὸς τὰ στοιχεῖα, τὰ μετ' αὐτοῦ ἀποτελοῦντα τὸν κοι-

νωνικὸν διάκοσμον, μεθ' ὧν συνδέεται καὶ πρὸς ἃ ἐκ φύσεως ῥέπει. Ἡ πρὸς ἐνότητα ροπὴ αὕτη εἶνε ἄμεσον δημιουργημα τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ συστάσεως, οὐχὶ δὲ ἐξωτερικῆς ἀνάγκης. Ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ὑφίσταται παλαίγονος δρῶσα ἡ ἐνοτικὴ αὕτη δύναμις, ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν δ' αὐτῆς καὶ τὴν ἐξασφαλιστικὴν αἰγίδα σχηματίζονται τοῦ χρόνου προϊόντος, ὡς εἶπον προηγουμένως, αἱ μεγάλαι κοινωνικαὶ συνθέσεις — φυσικαὶ καὶ ἠθικαί, φυλαί, ἔθνη, πνευματικοὶ δεσμοί, ὧν ἄνευ οὐδεμίᾳ θὰ ἐπιτυχάνετο κατάκτητος ἐν τῇ πρὸς τὰ πρόσω πορείᾳ τῶν ἀνθρώπων.

Ἐν τούτοις, παρὰ πᾶσαν τὴν πρὸς ἐνότητα ἀκατάσχετον ροπὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἐκδηλοῦνται πολλάκις ἰσχυραὶ διασπαστικαὶ ροπαὶ ἀτόμων ἢ ὁμάδων ἐξ ὀνόματος τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, προσβάλλουσαι τὴν ἐλευθερίαν τῶν λοιπῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Ὑποτοιαύτην κατάστασιν, ἐν ἣ περιπτώσει αὕτη ἤθελε διαιωνισθῆ, δημιουργεῖται καθεστῶς καταστρεπτικῶς ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνικὴν ἐνότητα στοιχείων. Οἱ ὄροι τῆς μονιμότητος παντὸς συστήματος κεῖνται ἐν τῇ εἰρηνικῇ συμβιώσει τῶν ἀνθρώπων καὶ τῇ ἀμοιβαίᾳ συνεργασίᾳ. Ὅτε δὲ τοῦτο δὲν ἐπιτυγχάνεται ἔνεκα τῶν ἐκάστοτε ἐκδηλουμένων διασπαστικῶν ροπῶν, ἡ κοινωνία ἤθελεν ἐκλίπη καὶ μετ' αὐτῆς τὰ ἀγαθὰ τῆς συνεργασίας. Ἄν ὑπὸ τὴν ἄγνοιαν τῆς σημασίας τῶν ὄρων τούτων τῆς ἐνότητος καθιεροῦτο ὁ πόλεμος, πατὴρ πάντων, ἡ κοινωνικὴ ἐνότης ἤθελε διαλυθῆ, αἱ δὲ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἐξεμηδενίζοντο, μὴ ἐκπληρουμένου τοῦ τε φυσικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ. Ἄλλ' ἐν τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ τοῦ φονικοῦ ἀνταγωνισμοῦ τὸ ἐνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἐκδηλοῦται ζωηρότατον παρὰ τῷ ἀτόμῳ, τείνοντι κατὰ πάντα τρόπον πρὸς ἀναπαραγωγὴν καὶ συντήρησιν ἑαυτοῦ· τοῦτο τὸ ἐνστικτον τῆς συντηρήσεως μετὰ τοῦ ὀρμεμφύτου τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς κοινωνικότητος προίσταται δραστηριώτερον ἐν τῷ κανονικωτέρῳ σχηματισμῷ τῶν κοινωνιῶν. Τὸ ἄτομον, μεμονωμένον καὶ ἀνταγωνιζόμενον κατὰ πάντων, συναισθανόμενον δ' ἑαυτὸ ἀσθενές, ζητεῖ τὴν συνδρομὴν τῶν ὁμοίων αὐτοῦ, συνάπτει συμμαχίαν ἀμύνης καὶ προσβολῆς, τείνει δὲ νὰ δημιουργήσῃ δύναμιν ἰσχυροτέραν πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ὄντων ἅμα ἐχθρῶν τῆς καθολικῆς ἀλληλεγγύης. Οὕτω δύο ροπαί, ἡ τῆς κοινωνικότητος καὶ ἡ τῆς συντηρήσεως, ἡ πρώτη μᾶλλον ἠθικὴ, ἡ δευτέρα

μᾶλλον φυσική, εἶνε τὰ δρῶντα στοιχεῖα τῆς σχηματιζομένης κοινωνίας, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ὁποίας ἐν πνεύματι συμπαιδείας καὶ ἀγάπης τὸ ἄτομον ἐκδηλοῖ τὸ διαφέρον ὑπὲρ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ συντηρήσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ἐξελίξεως.

Ἡ δημιουργηθεῖσα αὕτη τάξις δὲν δύναται νὰ ἐμπεδωθῇ, ἂν μὴ πρότερον ἀναγνωρισθῶσι καὶ καθιερωθῶσι μετὰ τῶν ἀνθρώπων καθολικά τινὰ δόγματα, κανονίζοντα τὰς σχέσεις αὐτῶν, κανόνες ἀπορρέοντες ἀπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, ἐπιβαλλόμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ ὀρμεμφύτου τῆς φυσικῆς συντηρήσεως καὶ ἀλληλεγγύης. Οἱ κανόνες οὗτοι ἀναγνωρίζονται σιωπηλῶς, κατανοεῖται δ' ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ὠφέλεια τῆς καθολικῆς ἀποδοχῆς, διότι ἐπιστάθη ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅτι ἐπέβλήθησαν πρὸς τὸ τῶν ἀνθρώπων συμφέρον. Ἀποτελοῦσιν οὗτοι τὰ παραγγέλματα περὶ τοῦ πρακτέου ἢ μὴ, κανονίζουσι τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας ἐνὸς ἐκάστου τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόκρουσις τῶν ἐνδεχομένων σπαραγμῶν ἕνεκα τῆς αὐτονόμου ἐξασκήσεως τῆς ἐνὸς ἐκάστου ἐλευθερίας. Ἴν τῇ στιγμῇ ταύτῃ ἀποκαλύπτεται κατὰ πρῶτον ὁ ἄνθρωπος εἰς ἑαυτὸν, κατανοῶν τὴν ἑαυτοῦ θέσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν τῶν ἄλλων καὶ τὰς ἐπιβαλλομένας ὑποχρεώσεις πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν παραγγελμάτων ἐκείνων, δι' ὧν ἐξασφαλίζεται ἡ κοινωνικὴ ἐνότης καὶ ἁρμονία. Ἐὰ παραγγέλματα ταῦτα εἶνε διφυῆ: εἴτε ἀφορῶσιν εἰς ἐσωτερικὰς σχέσεις, ὧν ἡ μὴ τέλεσις δὲν τερᾶσσει ἀμέσως τὴν λειτουργίαν τοῦ κοινωνικοῦ διακόσμου, οὐδὲ προσβάλλει τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου, εἴτε ἀφορῶσιν εἰς ἐξωτερικὰς σχέσεις, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἢ ἡ παράβασις προκαλεῖ τὴν δίκασιν καὶ τὴν δυσἁρμονίαν. Ἴπὶ τούτων ἐρείδεται τὸ καθεστῶς, ἡ δὲ πρὸς ταῦτα πίστις καὶ ἀφοσίωσις τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἡ ἀσφαλεστάτη συνθήκη τῆς μονιμότητος τῆς κοινωνικῆς τάξεως.

Ἐὰ παραγγέλματα ταῦτα, τὰ κανονίζοντα τοὺς ὅρους τῆς ἀμοιβαίας συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, καθιστάντα δ' αὐτοὺς ἰσχυροτέρους φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς, εἶνε ἡ ἀρχέγονος νομοθεσία, ἣς ὑπαγορεύσεις εἶνε οἱ κανόνες τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου. Σέβου τὸν Θεόν, τῆμα τοὺς γονεῖς σου, ἀγάπα τὸν πλησίον σου, οὐ κλέψεις, οὐ κακὸν ποιήσεις κτλ. εἶνε στοιχειώδη μὲν καὶ ἀρχέγονα, ἀλλὰ περιληπτικώτατα ἄρθρα ὑπερφυοῦς νομοθεσίας, ἧτις δὲν ἔχει ἀνάγκην ν' ἀποκαλυφθῇ

διὰ προφήτου ἢ θεόθεν ἀπεσταλμένου, ἀλλ' εἶνε βλάστησις καὶ καρπὸς τοῦ δένδρου τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως· ἱερὸν δέος καταλαμβάνει τὸν ἄνθρωπον πρὸ τῆς ἐπιτακτικῆς ἐντολῆς αὐτῶν, εἰς ἃ ἀποδίδει ἐπὶ τέλους ὑπερφυσικὴν καταγωγὴν, πρὸ τοῦ πανδήμου αὐτῶν κύρους οὐδεὶς δύναται νὰ ἐξενεχθῇ δισταγμός, οὐδεμία κριτικὴ· πᾶσα παράβασις εἶνε ἄρνησις τῆς θεότητος, τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, εἰς ὃ ἀποδίδει κατὰ τὰς πρώτας αὐτοῦ ἡμέρας πᾶν ἀγαθὸν καὶ πᾶν κακόν. Ἐξῆλθον ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως τὰ δόγματα ταῦτα, καὶ ἐν τούτοις κατέστησαν προϊόντος τοῦ χρόνου σεβαστὰ θεοπρόπια, ὧν ἡ πραγμάτωσις ἀφίεται εἰς τὴν μέριμναν τοῦ τε ἀτόμου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

Insensé, qui crois que je ne suis pas toi ! Πάντα τὰ σώματα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀποτελοῦσιν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ σῶμα καὶ πνεῦμα, ἅπαντα τείνουσι πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν. Τὰ δὲ ἀρχέγονα παραγγέλματα, τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς ταύτης ἐνότητος συντελοῦντα, εἶνε τὸ μονιμώτατον θεμέλιον τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος καὶ ἡ εὐγενεστάτη ἀφετηρία τῆς ἱστορίας.

Τὰ παραγγέλματα τῆς ὑπερφυοῦς ταύτης νομοθεσίας, ἐπιτάσσοντα εἰς τὸν ἄνθρωπον τί νὰ πράξῃ καὶ τί νὰ μὴ πράξῃ, δὲν εἶνε ὑποκείμενα λύπης, ἀλλὰ πάροχα ἡδονῆς. Ἐξῆλθον ἐλευθέρως καὶ ἀκαταναγκάστως ἀπὸ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ, φέρουσι τὸ κῦρος τοῦ λογικοῦ, ἐκδηλοῦσι τὰς συνθήκας τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος. Σέβεται ὁ πρῶτος ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, ἀγαπᾷ τὸν ὅμοιον, οὐχὶ ἐξ ὑπολογισμοῦ, ἀλλ' ὠθούμενος εἰς τοῦτο ὑπὸ δυσκαταγωνίστου δυνάμεως, καὶ κατανοῶν, ὅτι εἰς αὐτοὺς ὀφείλει τὸ πᾶν ἐν τῷ βίῳ. Ὁ ἀποστάτης πάσης ἠθικῆς καὶ παντὸς κοινωνικοῦ νόμου, ὁ *Franz Moor*, ἐρωτᾷ ἑαυτόν, ἂν ἔχη ὑποχρέωσιν τινα νὰ σεβασθῇ καὶ τιμήσῃ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, τὸν παραγαγόντα αὐτὸν οὐχὶ χάριν τούτου, ἀλλὰ πρὸς πλήρωσιν σαρκικῆς ἐπιθυμίας· εἶνε ἡ ἐκδήλωσις ἀσεβοῦς κραυγῆς ἀσεβοῦς υἱοῦ, ἐπιβούλου πολίτου ἢ ζοφερὰ αὕτη ἐπίκλησις· ἀλλ' ἡ ἠθικὴ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου κατανοεῖ, ὅτι οὐχὶ σαρκικὴ ἐπιθυμία, ἀλλ' ὑπερτέρα ροπὴ πρὸς δημιουργίαν εἶνε ἡ ὑψηλὴ πράξις τῆς ἀνθρωπίνης συλλήψεως. Ὁ ἄνθρωπος ἀναγεννᾶται ἐν τῷ κόλπῳ τῆς συζύγου αὐτοῦ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐμβρύου, λέγει ἡ παλαιὰ νομοθεσία τοῦ Μανουῦ. Ἐψηλὴ πράξις· ὁ δὲ υἱός, ἀγαπῶν καὶ σεβόμενος τὸν πατέρα, δὲν

εἶνε χιμαιρικός ἰδεολόγος, ἀλλὰ θετικός ἄνθρωπος, συνειδῶς τὴν φυσικὴν ἐνότητα, τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν γονέων, μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν, ἢ μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων πάντων φερόντων τὸν αὐτὸν μᾶλλον ἢ ἦττον τύπον κοινῆς φύσεως, ἄρα καὶ τὰς ἀμοιβαίας ὑποχρεώσεις.

Ὁ παλαίγονος ἠθικός νόμος πάντων τῶν λαῶν ἀπαγορεύει τὴν κλοπὴν. Ἐνεκα τοῦ συμφέροντος μόνον, ὡς δοξάζουσιν οἱ ὑλισταὶ καὶ τινες τῶν χρησιμοθηρικῶν, ἢ ἔνεκα τῆς παρὰ τοῦ κοινωνικοῦ νόμου ἀπαγορεύσεως; Βεβαίως οὐχί. Δεδομένης τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀγάπης ὡς μονίμων κοινωνικῶν στοιχείων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ ἀδικος πράξις οὐδεμίαν δύναται νὰ παράσχη εὐχαρίστησιν τῇ ἀδικοῦντι ἢ θλίψις, ἢν ἐμποιῆσει αὐτῷ ἐκ τῆς στερήσεως, ἀντανακλαστικῶς ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ἡ ἔρευνα τοῦ ψυχικοῦ βίου ἄγει τὸν φυσιοδίφην τῶν ἠθικῶν νόμων εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα. Ἰπῆρξαν λαοὶ βεβαίως, ἀνεχθέντες ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν ἐπὶ μακρὸν ἢ βραχὺν χρόνον κανόνας, ἀπαγορευομένους ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, διασπαστικούς τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος. Ἀλλ' ὅτι εἶνε παρέκβασις καὶ ἐξαίρεσις δὲν δύναται ν' ἀποτελέσῃ κανόνα· ἡ δὲ καθ' ὅλου ἠθικὴ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κηρύττει, ὅτι ἡ τήρησις τῶν κανόνων τῆς κοινωνικῆς τάξεως, τῶν ἀναγνωριζόντων τὰ δικαιώματα τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἐκτιμῆσεως ὑπῆρξαν κανόνες διηνεκεῖς, ὅσον καὶ ἂν ἐνίοτε ἡ διαφθορὰ ἢ ἡ ἄγνοια ἐστρέβλωσαν αὐτοὺς ἢ μετέβαλον τὰ ὅρια τῆς αὐτῶν ἐνεργείας.

Ἀπὸ τῶν παραγγελμάτων τούτων τῆς παλαίγονου νομοθεσίας ἀπορρέει ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, ἐκδήλωσις τῆς αὐτονομίας τοῦ ἀτόμου, ἀναγνωρίζοντος τὴν αὐτονομίαν τῶν ὁμοίων αὐτοῦ ἀνθρώπων, ἐν τῇ συνθέσει δὲ ταύτῃ ἐξασφαλίζοντος τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς. Ἡ στιγμή τῆς συνθέσεως ταύτης εἶνε ἡ ὑψίστη ἐν τῷ βίῳ· εἶνε ἡ εἰς ἑαυτὸν ἀποκάλυψις τοῦ ἀνθρώπου, τὸ Γνώθι Σαυτὸν αὐτοῦ, ἡ ἀληθὴς παλιγγενεσία. Δύο πράγματα, ἔλεγεν ὁ Κάντιος, πληροῦσι τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου μετ' αἰείποτε νεάζοντος καὶ αὐξανομένου θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ, καθ' ὅσον συχνότερον καὶ μονιμώτερον ἀσχολεῖται μετ' αὐτῶν τὸ πνεῦμα: «ὁ ὑπεράνω ἐμοῦ ἔνταστος οὐρανὸς καὶ ὁ ἐν ἐμοὶ ἠθικός νόμος». Ἀληθῶς ὁ νόμος οὗτος εἶνε τὸ εὐγενέστατον παλλᾶδιον τῆς ἀνθρωπότητος, αἰείποτε ἐκδηλούμενος ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς

ἀποκαλύψεως τοῦ καθήκοντος ὡς ἐνωτικοῦ δεσμοῦ μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων ἀτόμων, μέχρι τῶν εὐρυτάτων ὁρίων τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς ἐξελίξεως ἐν τῇ παγκοσμίῳ σφαίρᾳ τῆς ἀνθρωπότητος.

§ 15 Τὸ δίκαιον.

Ἄπο τῆς αὐτῆς μετὰ τοῦ καθήκοντος ἀρχῆς ἀπορρέει, ὡς εἶπον, καὶ τὸ ἕτερον πρόσταγμα τῆς λογικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιζητοῦντος τὴν πραγμάτωσιν τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος, ὃ περ εἶνε κατὰ τινα τρόπον ἢ ἐξωτερικὴ μορφή καὶ πραγμάτωσις τοῦ καθήκοντος. Τὸ πρόσταγμα τοῦτο ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ὀλομελείας, τιθέμενόν ὑπὸ αὐτῆς ὡς κανὼν τοῦ πρακτέου ἢ μὴ, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὐθις εἰς τὸ ἄτομον, καταναγκάζον αὐτὸ περιστάσεως δοθείσης. Οὕτως ἐκδηλοῦται τὸ δίκαιον ὡς τὸ σύνολον τῶν προσταγμάτων ἐκείνων, ἅτινα ἀπορρέοντα ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, σκοποῦντα δὲ τὴν πραγμάτωσιν τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος καὶ τῆς συντηρήσεως αὐτῆς, κυροῦνται ὡς ὑπέρταται ἀρχαὶ τοῦ προσήκοντος καὶ μὴ προσήκοντος, ἐπιβάλλονται δ' εἶτα ὑπὸ τῆς βουλήσεως αὐτῆς ὡς κοινὸς κανὼν, διέπων τὰς σχέσεις τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Ἄνευ τῶν ὑποχρεώσεων τούτων ἡ κοινωνία δὲν δύναται εὐκόσμως νὰ σταδιοδρομήσῃ, ὁ ἀνθρώπος νὰ ἐργασθῇ καὶ νὰ διαπλασθῇ προσηκόντως, ἢ δ' ἀποσύνθεσις ἤθελεν ἐπέλθῃ κατ' ἀνάγκην.

Τὸ δίκαιον, συνδέον τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους, ἀποστολὴν ἔχει τὸν κανονισμόν τῶν σχέσεων αὐτῶν, τὴν σύσφιγξιν τῶν ἀμοιβαίων δεσμῶν, τὸ κῦρος τῆς δίκης, τῆς παναρχαίου θεότητος, ἣτις διευθύνει πρὸς τὸ ὀρθὸν καὶ προσῆκον (1). Ἐμφυτον βεβαίως ἔχουσιν οὗτοι τὴν συνείδησιν τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαίου, τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ μὴ ὀρθοῦ, ἀναγνωρίζουσιν ἐκ φύσεως καὶ ἐξ ἀνατροφῆς τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας ἐνὸς ἐκάστου· ἀλλὰ τὰ πάθη, τὰ συμφέροντα, ἢ ἄστοχος ἀντίληψις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ σχέσεων δύνανται

(1) Ἀνάλογοι εἶνε καὶ αἱ παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς γλωσσικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Τὸ λατινικὸν *ius*, οὗ ἡ σανσκριτικὴ ρίζα *ji* σημαίνει συνδέειν. Τὸ γερμανικὸν *Recht*· τὸ ἀγγλικὸν *right*, ἀπὸ τοῦ λατινικοῦ *rectum* σημαίνει εὐθύ, κατευθύνειν· ἐπίσης τὸ γαλλικὸν *droit*, τὸ σλαβικὸν *pravu* ἀπὸ τοῦ *praviti*, ὃ περ ἐπίσης παρὰ ταῖς σλαβικαῖς γλώσσαις ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ κατευθύνειν κτλ.

ν' αποπλανήσωσιν αὐτοὺς πολλάκις, νὰ ἐπέλθῃ δὲ ἐν τῇ ἐκδηλώσει τῶν σχέσεων αὐτῶν ρῆξις μᾶλλον καὶ δυσαρμονία, ἢ ἐνότης καὶ τάξις. Ἐκ τούτου ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ τοῦ καθορισμοῦ ὠρισμένων κανόνων, διεπόντων τὰ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀναγνωρισμένου αὐτοῖς καθολικοῦ κύρους.

§ 10 Πραγματώσεις τοῦ δικαίου.

Δοθέντος ὅτι τὸ δίκαιον ἀνεγνωρίσθη πανδήμως ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς ὀλομελείας ὡς δημιούργημα τῆς βουλήσεως αὐτῆς, ἐκπροσωπεῖ δὲ πράγματι τὰς ἀνάγκας καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ιδέαν, τίνι τρόπῳ δύναται νὰ λειτουργήσῃ τοῦτο σκοπίμως καὶ νὰ πραγματοποιηθῇ; Ἐὐ ἠθικὸν κῦρος τῆς κοινῆς ἀναγνωρίσεως εἶνε ὑπέρτατον, ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν τάξιν, ἣτις ἐπιζητεῖται διὰ τοῦ δικαίου. (1) Ἄνθρωπος ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ἐλαύνεται ὑπὸ ποικίλων ἐλαττηρίων ἀντιθέτων καὶ ἀντιμάχων, ὧν ἕνεκα ἀπειλεῖται πολλάκις κίνδυνος κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως. Δὲν εἶνε οὗτος ἀγαθὸς μόνον καὶ ἐνάρητος, πράττειν τὰ πάντα κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ λόγου. Ἢ δὲ συνειδήσεις αὐτοῦ σκοτίζεταί πολλάκις ὑπὸ τοῦ πάθους, ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ δυναμένου νὰ ἐκτρέψῃ αὐτὸν καὶ ν' αποπλανήσῃ συνηθέστατα πέρα τῶν ὁρίων τοῦ δικαίου καὶ τοῦ προσήκοντος. Ἐὐ φῶς τῆς δικαιοσύνης κατέρχεται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ τῆς ἀληθείας ἵνα καταπέσῃ πολλάκις ἐντὸς βορβόρου παθῶν, ἰδιοτελείας, συμφέροντος. Ἰντεῦθεν ὁ νομοθέτης, τὸ ὄργανον τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ὑπέρτατος ἀντιπρόσωπος τῆς κοινωνικῆς βουλήσεως, καθιερῶν ὡς καθεστηκότας νόμους τοὺς κανόνας τῆς ὑπάρξεως καὶ συντηρήσεως ἐνὸς λαοῦ, δέον νὰ ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε πάντοτε ἀγαθός, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ κακός. *Terrae vulgus, nisi metui,* ἔλεγεν ὁ Σπινόζας· εἶνε τρομερὸς ὁ ὄχλος, μὴ φοβούμενος· ἡ ἀνθρωπότης δὲν εἶνε καθ' ὀλοκληρίαν ἄθροισμα ἀγγέλων ἄνευ σαρκός, παθῶν καὶ ἐλαττωμάτων, ἐν ἀρμονίᾳ δυναμένων νὰ διαβιῶσιν καὶ ἄνευ νόμων, ἐχόντων δ' ὡς μόνον γνῶμονα τὸν λόγον καὶ τὰ ἐπιτάγματα αὐτοῦ. Ἰν τῷ κοινωνικῷ πανδαμονίῳ ὁ πονηρὸς μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ ἐνάρητος μετὰ τοῦ μὴ τοιοῦτου συναντῶνται καὶ ἐκάστην ἀντιμέτωποι, πλέον δ' ἢ ἅπαξ

ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐργασίας αὐτῶν ἀντηχεῖ ἀπαισίως ἢ κραυγὴ σατανικῆς ἀποτυφλώσεως καὶ φιλαυτίας: *Κακὸν ἔσο τὸ ἀγαθόν μου!*

Τῶν λόγων τούτων ἔνεκα παρίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ κυρώσεως καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ δικαίου διὰ τοῦ καταναγκασμοῦ. Ἡ ἀρχαία δικαιοσύνη, ἡ ὑπερτάτη αὕτη θεότης τῶν πρώτων λαῶν, ἡ κανονίζουσα τὰς σχέσεις καὶ τὴν ἐνέργειαν τῶν Θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων· ἔχει ὡς ἀρχὴν μὲν τὸν λόγον, ἀλλ' ἅμα φέρει ὡς σύμβολον καὶ τὸ ξίφος. Οἱ νόμοι δὲν εἶνε πάντοτε τελεσφόροι, οὐδὲ δύνανται νὰ λειτουργήσωσι προσηκόντως, ἂν μὴ ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ἐπιβληθῇ καὶ διὰ τῆς βίας. Πρὸς τὴν πραγμάτωσιν ἄρα τοῦ δικαίου συντελεῖ ἡ καταναγκαστικὴ ἐκτέλεσις τῶν κανόνων αὐτοῦ, οὓς ἡ κοινωνία ἐν τῇ συνειδήσει καὶ τῇ πραγματώσει τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς σταδιοδρομίας ἔκρινεν ἀναγκάσι καὶ ἀναποδράστους. Ἡ πραγματικὴ αὕτη ἰσχὺς τοῦ δικαίου φέρει τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐννοίας αὐτοῦ ὡς ὑπερτάτου παράγοντος. Ἄν τοῦτο μὴ συνέβαινε, ἂν ἡ ἐκτέλεσις τῶν κανόνων τοῦ δικαίου ἐξηρτᾶτο μόνον ἀπὸ τῆς ἐκτιμήσεως ἢ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως ἐκάστου τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, θὰ ἦτο αὕτη στρατόπεδον ἀλληλομαχουσῶν βουλήσεων καὶ ροπῶν, σκαιῶς ἐκδηλουμένων συμφῶνως τῷ πολυθρυλήτῳ δόγματι *homo hominis lupus*. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ ἀταξία αἴρεται διὰ τῆς καταναγκαστικῆς ἐκτελέσεως τοῦ δικαίου, ἐπικαλουμένου τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν συνδρομὴν τῆς βίας, ἧς ἄνευ τὸ κῦρος αὐτοῦ αἰείποτε θὰ διημφισθητεῖτο ἐξ ἀγνοίας ἢ ἐκ συμφέροντος. Ἀλλὰ τῆς βίας καθισταμένης ἐκάστοτε ἐκτελεστικοῦ ὄργανου τῶν κανόνων τοῦ δικαίου, δὲν ἔπεται ὅτι ἀμφοτέραι αὗται αἱ κοινωνικαὶ δυνάμεις, ἡ ἠθικὴ τοῦ δευτέρου καὶ ἡ φυσικὴ τῆς πρώτης, δύνανται νὰ συγχέωνται ἐν ἀπολύτῳ ἐνότητι, καθισταμένων οὕτω δυσδιακρίτων τῶν ὁρίων τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐνεργείας ἐκατέρας. Ἡ βία δέον νὰ ἔχη ὑπηρετικὴν μόνον δύναμιν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ δίκαιον, λαμβάνουσα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ἐν δεδομέναις περιστάσεσιν. Οὐδ' εἶνε ἐπιτετραμμένον ὑπὸ τε τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν ἡ σύγχυσις αὕτη, ἥτις καθίσταται ἐπὶ τέλους στρέβλωσις τοῦ δικαίου, ἐκλείποντος ὑπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῆς βίας, ἀνακηρυσσομένου τοῦ δόγματος, ὅτι τὸ δίκαιον εἶνε ἡ βία μεταμορφωμένη. Ὑπο τοιοῦτο καθεστῶς ἐκλείπει τέλει τὸ δίκαιον, καθιεροῦται δ' ἐν τῷ βίῳ ἀπόλυτον δόγμα, ὅτι ἡ βία καταβάλλει τὸ δίκαιον, μὲ κερτημένον πρὸ

αὐτῆς λόγον ὑπάρξεως ὑφιστάμενον δ' αἰείποτε τὰς διακυμάνσεις τοῦ ἐκάστοτε κρατοῦντος συμφέροντος τοῦ ἰσχυροτέρου, ἀτόμου ἢ ἔθνους.

§ 17 Δίκαιον καὶ Ἐπιείκεια.

Τὸ δίκαιον ἐπιβαλλόμενον καταναγκαστικῶς εἰς τὰ ἄτομα ἢ τὰς κοινωνίας ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως ἢ ἀμφισβήτησεως τῶν κανόνων αὐτοῦ, δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλεται πάντοτε ἀπολύτως. *Suum ius summa iustitia*. Εἰ καὶ διεκδικοῦν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ ἀπόλυτον κύρος, πολλάκις ἀφίσταται τούτου χάριν ἀνωτέρων καὶ εὐγενεστέρων σκοπῶν. Ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς παράβασίς τις τοῦ δικαίου προσκλήθη ἐκ λόγων, ἀνωτέρων τῆς ἀτομικῆς βουλήσεως, ἐξ ἀγνοίας, ἐκ πλάνης, διότι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ὑπόκειται εἰς πειρασμούς. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη ἐλαστικωτέρας ἐρμηνείας ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ, φιλανθρωποτέρας ἐκτελέσεως, λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς ἀνθρωπίνης ἀτελείας. Οὕτω παρίσταται ἡ ἐπιείκεια, ἐπιαισθητικὸν τοῦ νόμου (1). Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐπιεικείας λαμβάνονται ὑπ' ὄψει αἱ περιστάσεις, ὑφ' ἃς ἐνήργησε τὸ ὑποκείμενον, παραβῶν τοὺς κοινωνικοὺς νόμους.

Ἡ ἐπιείκεια εἶνε ἐκδήλωσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦ συνδέσμου καὶ τῆς ἀλληλεγγύης τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν μελῶν, τῆς ἐμφύτου συμπαιδείας· δι' αὐτῆς παρεμβάλλεται ἡ ἠπιότης καὶ ἡ φιλανθρωπία, περιορίζουσα τὸ αὐστηρὸν καὶ ἀτεγκτον δίκαιον, μὴ ἀναπτυσσόμενον ἐν τῇ κοινωνικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει ὑπὸ τὴν ἐννοίαν μόνον τῆς αὐστηρότητος, ὑφισταμένου δ' ἐν πάσῃ ἐποχῇ τὴν σύμπραξιν τῆς ἐπιεικείας. Ἡ ἀπόλυτος, μέχρις ἀγριότητος πολλάκις ἐξικνουμένη ἐφαρμογὴ τοῦ δικαίου δὲν μαρτυρεῖ πάντοτε συνειδήσιν τῶν κανόνων αὐτοῦ, ὅσον τραχεῖαν καὶ ἀπηνῆ μὀρφωσιν ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Ἐν ἡ δὲ περιπτώσει ἡ ἐπιείκεια συμπράττει μετὰ τοῦ δικαίου, εἶνε σημεῖον λεπτότητος ἠθῶν, ἐξημερώσεως ἔθνικῆς, πολιτισμοῦ. Ἡ πολιτεία, ἡ ἐντεταλμένη τὴν πραγμάτωσιν τῶν κανόνων τοῦ δικαίου, ὑποχρέωσιν ἔχει νὰ σκέπτηται, ὅτε μὲν ἐφαρμόζουσα τοῦτο μετ' αὐστηρότητος, ὅτε δὲ μετὰ μέτρου συνωδᾷ πρὸς τὰς ἀνάγκας, ὑφ' ἃς διατελεῖ ἡ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν αὐτῆς τεθειμένη κοινωνία.

(1) Ἀριστοτέλ. Ἠθικὰ Νικομάχεια V 14.